

Βιβλιοκρισίες Βιβλιοπαρουσιάσεις

ΤΟ «ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ» ΚΑΙ ΤΟ «ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ»: ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΓΡΑΦΗΣ

Χρύση Ιγγλέση (επιμέλεια),
Ο ΑΝΑΣΤΟΧΑΣΜΟΣ ΣΤΗ ΦΕΜΙΝΙΣΤΙΚΗ
ΕΡΕΥΝΑ. ΣΚΙΑΓΡΑΦΗΣΗ ΜΙΑΣ
ΑΜΦΙΘΥΜΗΣ ΣΧΕΣΗΣ
εκδ. Οδυσσεάς, Αθήνα 2001, 262 σελ.

Κώστας Γιαννακόπουλος

Ο Κώστας Γιαννακόπουλος διδάσκει
κοινωνική ανθρωπολογία στο Πανεπιστήμιο
Αιγαίου.

ΣΗΜΕΡΑ έχει πια αρχίσει να γίνεται αποδεκτό ότι η φεμινιστική έρευνα έχει θέσει και επεξεργαστεί θεωρητικά, επιστημολογικά ζητήματα που δεν αφορούν μόνο κάποιο περιθωριοποιημένο κλάδο των λεγόμενων «γυναικείων σπουδών», αλλά θεωρούνται κεντρικά στις κοινωνικές επιστήμες. Ένα τέτοιο ζήτημα, το σημαντικότερο κατά τη γνώμη μου, είναι εκείνο του αναστοχασμού το οποίο πραγματεύεται ο συλλογικός τόμος «Αναστοχασμός στη φεμινιστική έρευνα. Σκιαγράφηση μιας αμφίθυμης σχέσης», που επιμελήθηκε η Χρύση Ιγγλέση. Το βιβλίο περιέχει κείμενα τεσσάρων ερευνητριών, οι οποίες προέρχονται από διάφορους κλάδους των κοινωνικών επιστημών: ψυχολογία/ψυχανάλυση, κοινωνιολογία και ανθρωπολογία. Όπως επισημαίνει στον πρόλόγο της η επιμελήτρια του βιβλίου, οι ερευνήτριες αυτές, αν και με διαφορετικές θέσεις απέναντι στο φεμινισμό, εντούτοις συμμαρίζονται μία κοινή φεμινιστική οπτική, εκείνη της αμφισβήτησης των κοινωνικών δομών που συνεπάγεται η μελέτη του φύλου και του ορθολογικού/θετικιστικού ερευνητικού υποδείγματος. Τα δύο αυτά παραβατικά στοιχεία της φεμινιστικής έρευνας δεν είναι καθόλου διακριτά μεταξύ τους, αλλά διαπλέκονται στενά. Πιο συγκεκριμένα, οι φεμινίστριες ερευνήτριες, δηλώνοντας ευθέως και ρητά την προσωπική και ταυτόχρονα πολιτική εμπλοκή τους στο αντικείμενο της έρευνάς τους, έθεσαν σε αμφισβήτηση τη λεγόμενη επιστημονική εγκυρότητα–αντικειμενικότητα των μελετών που παράγονταν από έναν υποτιθέμενο ουδέτερο, αποστασιοποιημένο ερευνητή και κατέδειξαν ότι η θεωρούμενη έγκυρη–αντικειμενική επιστημονική γνώση δεν είναι παρά μερική, τοποθετημένη από τη σκοπιά του κυρίαρχου λευκού, ετεροφυλόφιλου άνδρα και κατά συνέπεια εξίσου προσωπική και πολιτική. Παρόλο που η κοινωνική/πολιτισμική και άρα πολιτική συγκρότηση της επιστημονικής γνώσης έχει αναδειχθεί σήμερα κυρίως από τους κονστρουκτιβιστές και μεταμοντέρνους θεωρητικούς ως ένα από τα κύρια επιστημολογικά ζητήματα, αυτή η –πρώιμη πολλές φορές– συμβολή γυναικών ερευνητριών περιπίπτει συχνά στη λήθη. Επιπλέον, παρά την καταξίωση του αναστοχασμού στις κοινωνικές επιστήμες, η διερεύνηση και κυρίως η δημοσιοποίηση της διυποκειμενικότητας της σχέσης ερευνητή και υποκειμένων της έρευνας προσκρούουν σε όρια που τίθενται από κυρίαρχες αντιλήψεις για το φύλο και την σεξουαλικότητα. Έτσι, ο ανθρωπολόγος Paul Rabinow στο αναστοχαστικό του βιβλίο «Reflections on Fieldwork in Morocco» (1977) περιγράφει επάνωμα την ερωτική του σχέση με μία ντόπια γυναίκα στο Μαρόκο, ενώ, αντίθετα, μία γυναίκα ανθρωπολόγος «αναγκάζεται» να

υπογράψει με το ψευδώνυμο Menda Cesara το βιβλίο της «Reflections of a Woman Anthropologist: No Hiding Place» (1982), όπου η εθνογράφος διερευνά τη συμβολή των ερωτικών της σχέσεων με ντόπιους πληροφορητές της στους Lenda της Αφρικής στην πληρέστερη κατανόηση της κοινωνίας αυτής. Ακόμη, στην Αμερική της δεκαετίας του '90, δηλαδή σε τόπο και χρόνο σχεδόν πλήρους επικράτησης του αναστοχασμού, η έκδοση του συλλογικού τόμου με τον ενδεικτικό τίτλο «Taboo. Sex, Identity and Erotic Subjectivity in Anthropological Fieldwork» (1995), που είναι αφιερωμένος στις ερωτικές σχέσεις μεταξύ ανθρωπολόγων και πληροφορητών και την παραγωγή ανθρωπολογικής γνώσης, συναντά αρκετές δυσκολίες. Όπως αναφέρεται στον πρόλογο του βιβλίου, μία από αυτές είναι η προειδοποίηση από το αναστοχαστικό μεταμοντέρνο, αμερικάνικο milieu προς τους επιμελητές του τόμου ότι η έκδοση του τόμου θα ζημιώσει την ακαδημαϊκή καριέρα των επιμελητών. Μικρή αλλά όχι ασήμαντη, κατά την γνώμη μου, λεπτομέρεια: οι επιμελητές του τόμου Don Kulick και Margaret Willson είναι ένας gay άνδρας και μία γυναίκα. Όπως φαίνεται λοιπόν από τα παραπάνω, το θετικιστικό παράδειγμα της ιεραρχικής διχοτομίας Υποκειμένο-Αντικείμενο έρευνας/Εαυτός-Άλλος είναι ακόμη αρκετά ισχυρό, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις του φύλου και της σεξουαλικότητας. Ή, για να το πω διαφορετικά: η υπέρβαση της διχοτομίας αυτής και η διερεύνησή της με πολιτικούς κυρίως όρους μπορεί να είναι ανεκτή αλλά δεν είναι ακόμη αποδεκτή. Η ανοχή αυτή παίρνει πολλές φορές τη μορφή της ιθαγενοποίησης, όπως πολύ εύστοχα επισημαίνει η ανθρωπολόγος Kath Weston, του/της ερευνητή/τριας, δηλαδή μιας ουσιοκρατικής ταύτισης ερευνητή/τριας και ερευνηόμενων. Όπως θά 'λεγε κανείς πιο απλά: είναι μία υπόθεση «γυναικών», κάποιων μειονοτήτων, των «Άλλων».

Την ισχύ του θετικιστικού παραδείγματος ακόμη και εντός του κύκλου των ερευνητών που υιοθετούν την αναστοχαστική προσέγγιση, επισημαίνει και η Χρύση Ιγγλέση στην εισαγωγή του βιβλίου. Έτσι, από τη σκοπιά ενός εγκρατούς αναστοχασμού εκφράζονται φόβοι ότι μία «υπερβολική» αυτοαναφορικότητα μπορεί να οδηγήσει σε «ναρκισσισμό», απειλώντας την επιστημονική καθαρότητα και εγκυρότητα της γνωστικής διαδικασίας. Όπως το θέτει στο κείμενό της η Χριστίνα Βλαχούτσικου, ο «υπερβολικός» αυτός αναστοχασμός δεν περιορίζεται στη θεμελιακή παραδοχή ότι το προσωπικό είναι επιστημονικό, αλλά προχωράει στην αντίστροφη και σαφώς ριζοσπαστικότερη διακήρυξη, ήτοι «το επιστημονικό είναι προσωπι-

κό». Η επιμελήτρια, αλλά και οι ερευνήτριες που συμμετέχουν με κείμενά τους στο βιβλίο «Ο αναστοχασμός στη φεμινιστική έρευνα. Σκιαγράφηση μιας αμφίθυμης σχέσης», απορρίπτοντας μία «ρηχή» αυτοαναφορικότητα θεωρούν ότι ο αναστοχασμός ως μέρος ενός ευρύτερου σχεδίου αυτογνωσίας οδηγεί όχι μόνο σε πλουσιότερα, αλλά και σε αυστηρότερα, από επιστημονική άποψη, αποτελέσματα. Πιο συγκεκριμένα, όπως επισημαίνει η Χρύση Ιγγλέση στην ανασκόπησή της για τις διαδρομές του αναστοχασμού στη φεμινιστική έρευνα, στην περίπτωση του φύλου οι ερευνήτριες έχουν προχωρήσει από έναν απλοϊκό φεμινιστικό εξισωτισμό ανάμεσα στη γυναίκα –ερευνήτρια και τις γυναίκες– υποκείμενα της έρευνας σε μία μεθοδολογική οπτική όπου η ερευνήτρια θεωρεί τον εαυτό της μέρος της έρευνας. Μ' αυτόν τον τρόπο ο αναστοχασμός παύει να αποτελεί μία επιφανειακή διακήρυξη φεμινιστικού εκδημοκρατισμού, ένα άλλοθι πολιτικής ορθότητας και αναδεικνύεται σε εργαλείο ουσιαστικού γεφυρώματος –με την έννοια της γνώσης, της συνειδητοποίησης και όχι απαραιτήτα της κατάρτησης– της ιεραρχικής διαφοράς ανάμεσα στις/στους ερευνήτριες/ές και τις/τους ερευνώμενες/ους. Συνεπάγεται λοιπόν, ότι σε μία τέτοια μεθοδολογική προσέγγιση δεν ταιριάζουν όροι οι οποίοι έχουν υιοθετηθεί για την έρευνα στις κοινωνικές επιστήμες, όπως «δεδομένα» (data) ή «πληροφορητής/τρια», αλλά έννοιες όπως συνομιλήτης/τρια, συμπαράγωγη νοήματος, κατασκευή.

Για τη συμβολή τους στην προβληματική περί αναστοχασμού, η επιμελήτρια και οι συγγραφείς του «Ο αναστοχασμός στη φεμινιστική έρευνα» επιλέγουν να εστιάσουν στη διερεύνηση και τη χρησιμοποίηση των συγκινήσεων και των συναισθημάτων που προκύπτουν κατά τη συνάντηση-σχέση ερευνήτριας/ή και υποκειμένων της έρευνας για την παραγωγή επιστημονικής γνώσης. Η θεωρητική αυτή επιλογή αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, την κυριότερη συνεισφορά αυτού του βιβλίου, αλλά και τομή στη συζήτηση για την αναστοχαστική προσέγγιση στην Ελλάδα και όχι μόνο. Πιο συγκεκριμένα, ενώ έχουν γραφεί πολλά για την επίδραση της έμφυλης, σεξουαλικής, φυλετικής, ταξικής και γενικότερα κοινωνικοπολιτισμικής ταυτότητας τοποθέτησης της/του ερευνήτριας/ή στην παραγωγή γνώσης, η μελέτη των συγκινήσεων και συναισθημάτων των υποκειμένων που εμπλέκονται σε μία ερευνητική σχέση δεν έχει προχωρήσει τόσο πολύ στις κοινωνικές επιστήμες. Έτσι, για παράδειγμα στο χώρο της ανθρωπολογίας που γνωρίζω καλύτερα, μικρό σχετικά μέρος της πλούσιας αναστοχαστικής βιβλιογραφίας αφιερώνεται στο ζήτημα αυτό. Οι μελέτες αυτές προέρχονται κυρίως

από ανθρωπολόγους που ασχολούνται συστηματικά με το σώμα και τα συναισθήματα ή με ψυχαναλυτικό θεωρητικό προσανατολισμό. Όπως επισημαίνει η Χρύση Ιγγλέση στην εισαγωγή της, ο δισταγμός, οι αντιρρήσεις των κοινωνικών επιστημόνων απέναντι στην διερεύνηση των συγκινησιακών, διαπροσωπικών στιγμών της έρευνας αποτελεί την κορυφή του παγόβουνου της γενικότερης καχυποψίας για την αναστοχαστική προσέγγιση. Πιο συγκεκριμένα, αν η ενοχώνωσά της/του ερευνήτριας/ή αποτελεί ήδη ένα δύσκολο εγχείρημα, η αυτογνωσία που επιχειρείται μέσω της διερεύνησης συγκινήσεων, συναισθημάτων, και δη ασυνείδητων, είναι εξαιρετικά δύσβατη και κυρίως αγχογόνος. Ο φόβος, το άγχος απέναντι σ'αυτή την αυτογνωσία μπορεί να μεταμφιέζονται σε λογικοφανείς, επιστημονικοφανείς αντιστάσεις στην αναστοχαστική προσέγγιση. Οι αντιστάσεις αυτές δεν είναι παρά οι κλασικοί αμυντικοί μηχανισμοί που εμποδίζουν τη διερεύνηση του ασυνείδητου, αλλά και οδηγούν σε καχυποψία προς την ίδια την επιστήμη που ασχολείται με το ασυνείδητο, δηλαδή την ψυχανάλυση και, ειδικότερα, τη συμβολή της στην αναστοχαστική προσέγγιση. Έτσι, αν εξαιρέσουμε ανθρωπολόγους και γενικότερα κοινωνικούς επιστήμονες με ψυχαναλυτικό θεωρητικό προσανατολισμό, η συγγένεια των ψυχαναλυτικών εννοιών της μεταβίβασης και κυρίως της αντιμεταβίβασης με τον αναστοχασμό δεν έχει αναγνωριστεί. Οι έννοιες αυτές είχαν ήδη τεθεί από τον Freud στο πλαίσιο της πρωτοπόρας για την εποχή του αναγνώρισης του διυποκειμενικού χαρακτήρα της θεραπευτικής συνάντησης, δηλαδή της αντίληψής του της θεραπείας περισσότερο ως σχέσης θεραπευτή-ασθενή παρά ως μία «άνωθεν» επέμβαση του γνώστη-θεραπευτή στον ασθενή. Αργότερα, οι έννοιες αυτές θα γίνουν αντικείμενο θεωρητικής επεξεργασίας και εφαρμογής στις συνθήκες της επιτόπιας έρευνας από τον ανθρωπολόγο και ψυχαναλυτή Georges Dèveux, κυρίως στο έργο του με τον ενδεικτικό τίτλο «De l'angoisse à la méthode dans les sciences du comportement»(1980). Στο έργο του αυτό ο Dèveux δείχνει τους τρόπους με τους οποίους οι υποκειμενικές προβολές του ανθρωπολόγου επηρεάζουν την κατανόηση της κοινωνίας που μελετά και διαπλέκονται με τις ασυνείδητες προβολές των πληροφορητών του. Η αλληλόδραση αυτή έχει σαν αποτέλεσμα να είναι η επιτόπια έρευνα μία προβληματική, αγχογόνος κατάσταση για τον ερευνητή. Ως ψυχαναλυτής όμως, ο Dèveux ήξερε ότι το άγχος, οι αντιστάσεις του ερευνητή δεν πρέπει να απωθηθούν, αλλά αντίθετα να αποτελέσουν αντικείμενο ανάλυσης, η οποία με την σειρά της οδηγεί σε μία βαθύτε-

ρη επιστημονική γνώση. Αξιοποιώντας λοιπόν την εθνοψυχαναλυτική αυτή μέθοδο, αλλά και τις αναστοχαστικές φεμινιστικές θεωρήσεις, οι συγγραφείς του συλλογικού αυτού τόμου επικεντρώνονται στη συγκινησιακή, συναισθηματική επικοινωνία –αλληλόδραση ερευνήτριας και συνομιλητριών της και κυρίως στη συνάντηση των ασυνείδητων των εταίρων της ερευνητικής σχέσης, θεωρώντας ότι χωρίς τη διάσταση του ασυνείδητου ο αναστοχασμός δεν πηγαίνει σε βάθος, παραμένει μία «ατελής» διεργασία. Τα λόγια, η συμπεριφορά, τα συναισθήματα των συνομιλητριών έχουν αντίκτυπο στις ερευνήτριες, αντηχούν στα δικά τους βιώματα και μέσω της διερεύνησης αυτής της συγκινησιακής κυρίως αντίληψης οι ερευνήτριες προσπαθούν να βρουν την δική τους εμπειρία συγκίνησης. Όπως το θέτει η Χρύση Ιγγλέση, πρόκειται για μία διαδικασία που αποτελεί μία ψυχική ρύθμιση της ερευνήτριας στο μήκος κύματος των βιωμάτων του υποκειμένου της έρευνας.

Το θέμα που διατρέχει όλα τα κείμενα είναι η συγκρότηση από τις γυναίκες-υποκείμενα νέων ταυτοτήτων, η δύσκολη πορεία προς τη γυναικεία αυτονομία σε συγκεκριμένα κοινωνικά και ιστορικά συμφραζόμενα. Έτσι, η Άννα Βιδάλη και η Τάνια Βοσνιάδου διερευνούν το σημαντικό, για τις Ελληνίδες τουλάχιστον μιας ορισμένης γενιάς, ζήτημα της αμφίθυμης σχέσης μεταξύ μάνας και κόρης. Πιο συγκεκριμένα, το κείμενο της Βιδάλη αφορά τη σχέση μεταξύ αριστερών γυναικών οι οποίες, όντας μητέρες, συμμετείχαν στον Εμφύλιο Πόλεμο, και των θυγατέρων τους. Οι κόρες αυτές έχουν μία εντελώς διαφορετική άποψη από εκείνη των μανάνων τους για την προτεραιότητα του γενικού συμφέροντος απέναντι στην αφοσίωση στα παιδιά και τον άνδρα. Το κείμενο της Βοσνιάδου αφορά κυρίως τις γυναίκες οι οποίες σήμερα είναι μεσήλικες και τη δύσκολη πορεία τους προς τη χειραφέτηση λόγω της δύσκολης αυτονόμησής τους από τη μητρική φιγούρα. Οι γυναίκες αυτές βρίσκονται σε μία κατάσταση διπλού δεσμού (double bind), η οποία τις οδηγεί σε μία αμφίθυμη σχέση προς τη μητέρα και συνακόλουθα τη μητρότητα. Η κατάσταση αυτή οφείλεται κυρίως στο διπλό μήνυμα ανεξαρτησίας αλλά και ταυτόχρονα εξάρτησης, το οποίο μεταδίδει προς τις γυναίκες αυτές η μάνα. Η ταύτιση, με διαφορετικό τρόπο, των ερευνητριών με την κόρη τροφοδοτεί τον αναστοχασμό. Το ζήτημα της γυναικείας εξατομίκευσης και αυτονόμησης διερευνά και η Χρύση Ιγγλέση στο δικό της κείμενο. Το κείμενο αφορά κατ' αρχήν την περίοδο κρίσης που συνδέεται με επικείμενο διαζύγιο φεμινιστριών γυναικών, αλλά και γενικότερα την πορεία αυτών των γυναι-

κών προς την πραγμάτωση της Επιθυμίας τους. Όπως διαφαίνεται από τα όνειρα των υποκειμένων της έρευνας που αναλύει η συγγραφέας, η πορεία αυτή συνοδεύεται από ενοχές και το φόβο της τιμωρίας που συνεισάγεται η απόπειρα πραγμάτωσης μιας παραβατικής για την ελληνική κοινωνία, στην περίπτωση μας γυναικείας, επιθυμίας. Το τελευταίο κείμενο του βιβλίου, εκείνο της Χριστίνας Βλαχούτσικου, επικεντρώνεται στην ανάλυση του σύνθετου τρόπου με τον οποίο η γνωριμία με μία γυναίκα από ένα χωριό της Βοιωτίας όπου η ερευνήτρια έκανε την επιτόπια έρευνά της, οδήγησε τη συγγραφέα να αναστοχαστεί πάνω σε δικά της διαφορετικά, αλλά και αντίστοιχα βιώματα. Ξεκινώντας από διαφορετικά «αντικειμενικά» προσωπικά βιώματα, οι δύο γυναίκες, μία αστή ερευνήτρια και μία εξεγερμένη σύζυγος και νύφη, συναντιούνται στην αμφισβήτηση βασικών ιδεολογιών στην ελληνική κοινωνία, που εμφανίζονται –όπως όλες εξάλλου οι ιδεολογίες–, ως φυσικές, αυτονόητες: εκείνες της αρραγούς ενότητας, της ενιαίας βούλησης της ελληνικής οικογένειας και του ενιαίου ελληνικού ψυχισμού.

Ο αναστοχασμός αυτός οδηγεί την Βλαχούτσικου στην εμβάθυνση και κατανόηση των ερευνητικών της δεδομένων, αλλά και σε νέες θεωρητικές αναζητήσεις σχετικά με την εθνογραφική γραφή. Το κείμενο αυτό που χαρακτηρίζεται από αναστοχαστικό πάθος αλλά και «κλασική» επιστημονική ακρίβεια και πειθαρχία, αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, και τον θεωρητικό επίλογο του βιβλίου.

Εν κατακλείδι, στο συλλογικό αυτό τόμο οι πληροφορήτριες/συνομιλήτριες δεν είναι παθητικά αντικείμενα έρευνας, αλλά συμμετέχοντες έμμεσα, ωστόσο ενεργά, στη διαμόρφωση, παραγωγή της επιστημονικής γνώσης: η συγκινησιακή φόρτιση των πληροφορητριών οδηγεί τις ερευνήτριες στη συνειδητοποίηση δικών τους ψυχικών καταστάσεων και η συνειδητοποίηση αυτή φωτίζει καλύτερα το προϊόν της έρευνας. Ωστόσο, η υπέρβαση αυτή της διάκρισης υποκειμένου-αντικειμένου έρευνας επιχειρείται στα πλαίσια της ερευνητικής σχέσης και αποφεύγεται η μετάβαση από τη συμμετοχική παρατήρηση στη συμμετοχή. Πιο συγκεκριμένα, οι ερευνήτριες επικοινωνούν με τις συνομιλήτριες μέσω συγκινησιακής αντήχησης, ενός είδους εμπάθειας, αλλά δεν εμπλέκονται σε διαπροσωπικές σχέσεις πέραν εκείνης μεταξύ ερευνήτριας και υποκειμένου έρευνας. Με άλλα λόγια, το εγχείρημα της παραγωγής γνώσης παραμένει εγκλωβισμένο στην «εγκυρότητα» της σχέσης ερευνήτη-υποκειμένου έρευνας. Έτσι, η ερευνήτρια μπορεί να μετατρέπεται σε πληροφορήτρια, συνομιλήτρια, όπως χαρακτηριστικά γράφει στο κείμενό της η Χρύ-

ση Ιγγλέση, αλλά ποτέ σε φίλη, συνάδελφο, ή οτιδήποτε άλλο, της συνομιλήτριάς της. Για να το πω και διαφορετικά: η ερευνήτρια αμφισβητεί, ανατρέπει την *ex cathedra* θέση της, αλλά συνεχίζει να απευθύνεται σε έναν φανταστικό/ιδεατό –δευτερο εαυτό θά 'λεγα– κυρίαρχο «επιστήμονα», ερευνητή. Η ισχύς αυτή της ερευνητικής σχέσης ως μέσου παραγωγής γνώσης μπορεί να καταστήσει τις θέσεις του βιβλίου ευάλωτες σε μία καλοπροαίρετη, αλλά εντός των ορίων της θετικιστικής επιστημολογίας, κριτική. Έτσι, θα μπορούσε κανείς να αντιπείνει ότι η γνώση μπορεί να παραχθεί και μέσω της «κλασικής» ερευνητικής οδού σχέσης και επομένως δεν είναι απαραίτητη η εμπλοκή του ερευνητή σε οδυνηρές συγκινησιακές φορτίσεις και άγνωστες για πολλούς κοινωνικούς επιστήμονες ψυχαναλυτικές θεωρίες. Όμως, όπως έχουν δείξει εθνογραφικές μελέτες και κυρίως εκείνη της Jeanne Favret-Saada για τη μαγεία σε μία γαλλική επαρχία, όπου η εθνογράφος ενεπλάκη προσωπικά στις σχέσεις μαγείας ως μαγεμένη και θεραπευόμενη από τα μάγια, η εμπλοκή σε σχέσεις πέραν της ερευνητικής αποτελεί –στην περίπτωση των μη αναπαριστανόμενων συναισθημάτων αλλά όχι μόνον– το κύριο, αν όχι το μοναδικό, μέσο παραγωγής γνώσης. Ο ερευνητής δεν εμπλέκεται στις σχέσεις αυτές από «ερευνητικό, επιστημονικό» αλλά από «προσωπικό» ενδιαφέρον και επομένως κατά τη διάρκειά τους δεν έχει καθόλου κατά νου την παραγωγή επιστημονικής γνώσης. Όπως γράφει η Favret-Saada στο άρθρο της με τον ενδεικτικό τίτλο «*Être affecté*» (1990): «οι διαδικασίες της γνώσης εκτείνονται, ολοκληρώνονται σε διαφορετικά, διακριτά μεταξύ τους στάδια και χρονικά διαστήματα: το χρονικό εκείνο διάστημα κατά το οποίο είναι κανείς κάτω από την επήρεια της συγκινησιακής φόρτισης δεν μπορεί να αναφερθεί στην εμπειρία του και όταν μιλήσει γι' αυτήν δεν μπορεί να την κατανοήσει. Η ώρα της ανάλυσης θα έρθει αργότερα. «Επιπλέον, όπως μου έδειξε και η δική μου εθνογραφική εμπειρία, η προσωπική αυτή εμπλοκή οδηγεί σε μία αναθεώρηση, διεύρυνση των νοητικών αλλά και αισθητήριων, αισθησιακών κατηγοριών του ίδιου του ερευνητή και ενδεχομένως σε αλλαγές ζωής, οι οποίες δεν μπορεί να προκύψουν –τουλάχιστον τόσο άμεσα και δραστικά– από μία «κλασική», συνηθισμένη εθνογραφική επικοινωνία, δηλαδή μία προσχεδιασμένη συνέντευξη ή συνομιλία. Η έλλειψη αυτή απόρριψης εκ μέρους των συγγραφέων του βιβλίου της επιστημονικής εγκυρότητας της ερευνητικής σχέσης ως του κυριότερου μέσου παραγωγής γνώσης δεν οφείλεται κατά τη γνώμη μου σε μία –τουλάχιστον συνειδητή– προσκόλληση στο θετικιστικό παρά-

δειγμα, αλλά στην άμεση ή έμμεση επιρροή από την ψυχαναλυτική, ψυχοθεραπευτική πρακτική, όπου η συνάντηση ερευνητή/τριας και υποκειμένου έρευνας περιορίζεται στα πλαίσια της θεραπευτικής σχέσης. Οι παραπάνω παρατηρήσεις δεν μειώνουν καθόλου τη σημασία της έκδοσης του συλλογικού τόμου «Ο αναστοχασμός στη φεμινιστική έρευνα». Κατά τη γνώμη μου, το βιβλίο αυτό αποτελεί μία σημαντική συμβολή στη φεμινιστική θεωρία, αλλά και με τη διαπλοκή συναισθημάτων, ψυχανάλυσης και πολιτικής έρευνας και γραφής που επιχειρεί, εμπλουτίζει αποφασιστικά τη συζήτηση περί αναστοχασμού στην Ελλάδα.

Χρήστος Λυριντζής, *ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑ: Η ΠΟΡΕΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ*, εκδ. Νήσος, Αθήνα 2001, 306 σελ.

Γρηγόρης Ανανιάδης

ΛΙΓΕΣ ΕΙΝΑΙ δυστυχώς οι μελέτες που στέκονται κριτικά και αναστοχαστικά απέναντι στην ογκούμενη παραγωγή των κοινωνικών επιστημών, ελάχιστες εκείνες εξ αυτών που προέρχονται μέσα από τους κόλπους τους. Η έλλειψη δε αυτή είναι ιδιαίτερα αισθητή στο πεδίο των πολιτικών επιστημών, όπου, για να θυμηθούμε τον Κιηη, οι σκληρόνους μιας επιστημονικής «κανονικότητας» –με όλα τα πλεονεκτήματα αλλά και μειονεκτήματα που αυτή συνεπάγεται– έχουν ίσως παγιωθεί περισσότερο απ' ό,τι αλλού. Υπό την έννοια αυτή το βιβλίο του Λυριντζή είναι ένα τολμηρό εγχείρημα που έρχεται να καλύψει μια πραγματική ανάγκη. Σε ό,τι ακολουθεί θα ήθελα να αναδείξω τις βασικές, κατά τη γνώμη μου, αρετές του εγχειρήματος.

Το πρώτο που με έκανε να κοντοσταθώ ήταν ο ίδιος ο τίτλος του βιβλίου, ή μάλλον ο

Εισήγηση που εκφωνήθηκε κατά την παρουσίαση του βιβλίου που διοργάνωσαν οι εκδόσεις Νήσος (7 Μαρτίου 2002). Έγιναν ελάχιστες τροποποιήσεις για τις ανάγκες του γραπτού λόγου.

Ο Γρηγόρης Ανανιάδης διδάσκει κοινωνική και πολιτική θεωρία στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου.